

Ключевые слова: невротические расстройства, неврозовидная шизофрения, эмоциональная сфера личности, угасание эмоций, экспериментально-психологическое исследование.

Kuzyo O. B. Emotional sphere of personality at neurotic disorders and pseudoneurotic schizophrenia

The problem of neurotic syndromes as the least specific psychopathological manifestations is highlighted. The clinical features which allow to make alternative separation of neurosis and psychosis are presented. The peculiarities of emotional sphere of personality in patients with neurotic disorders and pseudoneurotic schizophrenia are investigated.

Key words: neurotic disorders, pseudoneurotic schizophrenia, emotional sphere of personality, emotional extinction, experimental and psychological investigation.

УДК 159.9-177.3

Н. М. Майорчак

**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КАТЕГОРІЇ БРЕХНІ
У РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ
І ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ**

Здійснено теоретичний аналіз категорії брехні у працях українських і закордонних учених. Розкрито історичний аспект вивчення проблеми щирості людської поведінки через призму теоретичного пошуку. Подано розгорнуту характеристику основних причин виникнення брехні та її застосування у житті, а також психологічний аналіз основних форм брехні.

Ключові слова: брехня, обман, омана, брехливість, форми брехні, істина, правда.

Постановка проблеми. Питання про брехню і правду актуальне для людини. Як прийнято вважати, брехня і обман – це феномени, які притаманні лише людському суспільству. Брехня – суперечливий, багатоплановий, вкрай заплутаний психологічний феномен, що вимагає глибокого, детального вивчення. Суспільна практика показує, що брехня, обман і неправда є неминучими соціально-психологічними компонентами життєдіяльності людини в суспільстві. У соціальних відносинах обманювати доводиться часто, а тому річ не в тому, щоб відкинути брехню як щось, безумовно, погане, а в тому, щоб пояснити механізми її формування та розвитку.

Стан дослідження. За оцінками багатьох учених, брехня – це складне соціально-психологічне явище, яке недостатньо вивчене, що потребує глибокого знання природи походження та розвитку важливих та невід’ємних складових.

Висвітлення проблематики брехні здійснено у працях, психології дореволюційного часу (І. Альошинцев, К. Гартъер, П. Каптерев, І. Ільїн, А. Нечаєв, С. Преображенський А. Сосновський, А. Шеталова), а також сучасній зарубіжній психології (А. Адам, Л. Мелітан, В. Штерн).

Такі компоненти брехливості, як *динамічний* досліджували (Е. Білякова, 1995; Д. Дубровський, 1994; С. Симоненко, 1998; О. Фрай, 2005), *емоційний* (К. Мелітан, 1903; В. Знаков, 1999; Є. Ф. Зеєр, 1997; П. Екман, 1999), *регуляторний* (Р. Соломон, 1976; К. Снайдер, 1989), *мотиваційний* (А. А. Давидов, Е. В. Давидова, 1992; Ж. Дюпра, 1905; П. Екман, 1999; М. Левіс, 1993; Н. Любімова, 2003), *когнітивний* (Р. Боумайстер, 1992; А. Давидов, 1992; О. Ліпман, 1929; М. Левіс, 2004; К. Мелітан, 1903; Д. Шимановський, 1975; Ю. Щербатих, 2003), *результативний* (Б. Ананьєв, 1970; О. Ліпман, 1929; Н. Любімова, 2003; І. Палей, 1970; Ю. Щербатих, 2003). Ф. Баумгартен, О. Ліпман, Р. Плаут досліджували дитячу брехню. Спотворення інформації дорослими розглядали А. Тарасов, Р. Жуков, Д. Хрінов.

Незважаючи на існування змістовних теоретичних і практичних досліджень, які вже існують, в основному зарубіжних науковців, та й доробок у галузі психології брехні, проблема аналізу подається відокремлено від теоретичної основи нашої проблеми. Тому завданням цієї наукової розвідки є розглянути проблему брехні та щирості через призму теоретичного пошуку.

Мета статті – проаналізувати психологічні аспекти категорії брехні у літературних джерелах вітчизняних і зарубіжних учених.

Виклад основних положень. Античні філософи, розпочинаючи з Аристотеля і Платона, намагалися з’ясувати сутність брехні та обману й у морально-психологічних аспектах цих явищ, розробити рекомендації, що перешкоджають поширенню брехні. Наприклад, вивчаючи викриття софістів та їх перекручень під час наукових досліджень, Аристотель сформулював основні закони формальної логіки. У новий час М. Монтень, Н. Макіавеллі, Ж. Монтеск’є, А. Шопенгауер, російські філософи В. Соловйов, М. Бердяєв, французький дослідник Ж. Дюпра й інші дослідники приділяли аналізу феномена брехні багато уваги. Нині основні дослідження брехні, причин, які її породжують, і форми прояву стали предметом вивчення юристів, філософів, педагогів і психологів.

Як зазначає С. Поварнін, стратегією брехуна може бути як досягнення, так і уникнення будь-яких наслідків. «Брехня – форма поведінки, яка полягає в навмисному спотворенні дійсності для досягнення бажаної мети чи прагнення уникнути небажаних наслідків. Там, коли брехливість стає звичною формою поведінки, вона закріплюється і перетворюється на якість особистості» [8, с. 23].

Аналізуючи поведінку підлітків, В. Зеньковський зазначає, що під брехнею ми повинні розуміти брехливі висловлювання із єдиною метою когось вводити в оману [5, с. 121].

Французький дослідник Ж. Дюпра, що вивчав проблему брехні, вважав, що це психо-соціологічний, словесний акт навіювання, завдяки якому намагаються, зумисно «посяяти» про себе якусь позитивну чи негативну думку, яку вважають протилежною істині. Ж. Дюпра, як і сучасні дослідники, вважав, що брехня, як переконливий вплив, може здійснюватися як словесний акт, зокрема з допомогою невербальних спілкувань [4, с. 49].

Відомо, що часто людей більше ефективно, ніж словами, вводять в оману з допомогою жести, пози, міміки чи косметики, гриму, одягу та інших засобів перевтілення і маскування, створюючи помилковий образ чи доповнюючи в такий спосіб зміст спотвореної інформації невербальними компонентами спілкування.

Про категорію брехні писав М. Вольтер у вісімнадцятому сторіччі, вважаючи, що вона є найвищою чеснотою, якщо творить добро, причому потрібно брехати не несміливо і час від часу, а сміливо і завжди. А. Шопенгауер називав заперечення необхідної брехні «жалюгідною латкою на одязі убогої моралі» [10, с. 46].

Зворотня позиція сягає корінням у християнську мораль і розглядає брехню з погляду спричиненої їй шкоди, тому не приймається формою поведінки людини. Єпископ Аврелій Августин заперечував будь-яку форму брехні, вважаючи, що вона шкодить довірі до людей, І. Кант не допускав права суб'єкта на брехню навіть, коли треба відповісти на питання зловмисника «чи вдома той, кого він задумав убити».

Разом з тим, Фома Аквінський намагався зв'язати виправдання різних видів брехні з моральним чинником вважаючи, що гріх брехні обтяжується, якщо суб'єкт має намір брехнею завдати шкоди іншому. Це може називатися шкідливою брехнею. Гріх брехні зменшується, якщо вона спрямована на добро чи розвагу, і тоді ми маємо справу з жартівливою брехнею, чи корисливою, і тоді це послужлива брехня, з якою суб'єкт прагне допомогти іншій людині чи врятувати її від біди [3, с. 182].

Навіть навмисне замовчування у якихось ситуаціях, наприклад, щодо думки про іншу людину, може мати такі самі наслідки, як і брех-

ня, але, залежно від обставин, це може називатися тактом, дипломатичністю, може кваліфікуватися як хитрість і лицемірство.

Недостатньо використовувати лише критерій наміру (усвідомленості) обману іншої людини, щоб обов'язково казати про брехню в негативному сенсі чи, як Фома Аквінський, про «шкідливість брехні» [10, с. 201].

П. Екман, наприклад, визначає брехню як навмисне рішення ввести в оману того, кому адресована інформація, без попередження про свій намір зробити це. Інше визначення брехні і обману дає В. Знаків. У його розумінні брехня – це умисна передача відомостей, що не відповідають дійсності [7, с. 11].

На думку Ю. Холодного, брехня – це свідоме спотворення відомої істини, де вона являє собою усвідомлений продукт мовленнєвої діяльності суб'єкта, який має за мету ввести в оману співбесідника. Брехня є невід'ємною частиною людського буття, виявляється в різних ситуаціях, що зобумовлює різне тлумачення данного поняття. Брехня у психічно здорової, нормально розвиненої людини, як правило, визначається реальними мотивами і направлена на досягнення конкретних цілей. Тому цілковита щирість стає практично неможливою, і може, розглядатися як психічна патологія [1, с. 82].

Дружній розіграш чи жарт, якщо передбачають завдання шкоди їх об'єкту, подібні на брехню й обман. Тому визначення брехні та обману в негативному сенсі охоплює такі компоненти: намір (усвідомленість) дії; спотворення реальності (дійсності, фактів, інформації); соціально несхвалено, неблагородну, передусім корисливу мету, внаслідок досягнення якої досягається перевага однієї людини чи групи осіб над іншою людиною чи групою осіб, яким завдають збитків.

Виділення критерієм оцінки соціально схваленої (несхваленої) мети суб'єкта, який вдається до брехні як форми поведінки, є дуже важливим моментом [3, с. 26]. Феномен брехні перебуває практично завжди у контексті соціального середовища. Смыслоутворювальний компонент, кінцевий результат і мета суб'єкта, який діє з допомогою брехні, оцінюється з позицій конкретного соціуму.

Доцільність обману зумовлена специфікою певних видів професійної діяльності, таких як дипломатія, політика, лікарська практика, військове мистецтво, операції спецслужб, деякі експерименти в психології тощо, у ході яких суб'єкти діяльності приховують свої наміри, справжні цілі, використовують різні спотворення і маніпулюють об'єктами впливу. Так, обман противника на війні – це «військова хитрість», приховування інформації лікарем від пацієнта – «плацебо» чи «свята брехня», таємна операція спецслужб – «оперативна комбіна-

ція», приховування планів державними діячами від інших колег або власного народу – дипломатія, політика тощо. Суб'єкти названих структур мають відмінність, наприклад, від шахраїв, діють понад власні інтереси, виконують певне соціальне замовлення і ґрунтуються на соціальних нормах соціуму, заради інтересів якого здійснюється маніпулювання об'єктом впливу, включаючи прийоми та технічні методи оманливого характеру. Істинність чи неправдивість конкретного судження розглядається незалежно від того, як висловлює брехню суб'єкт. С. Поварнін зауважував, «що істина залишатиметься істиною, хоча її вимовляли бандитські вуста у світі; й визначений правильний доказ залишиться правильним доказом, хоча його вибудував сам батько брехні» [9, с. 62]. Людина, яка хоче вводити в оману іншу, повідомляючи неправдиву інформацію, може збрехати, говорити істину або бути близькою до неї. Такі сюжети часто стають основою детективних, гумористичних і драматичних історій. Є певні розбіжності у розмежуванні брехні та обману. Коли говоримо про обман, то найперше розуміємо процес, дію. Що ж до понять «брехня», «неправда», то вони використовують оцінку інформації, що отримала недовіру. Вважають, що «брехня – це, можливо, визначений вчинок чи твердження, мета якого – приховати істину від іншого чи ввести його в оману» [1, с. 171]. Обман належить до витонченої форми брехні. Він визначається як «напівправа, повідомлена партнеру в розрахунку на те що, він зробить помилкові дії, які були попередньо спрогнозовані» [6, с. 117].

Ключовим моментом визначення обману може бути кількість і якість використаної інформації. Як інтегрується термін «нещирість», коли йдеться про різні форми цілеспрямованого спотворення суб'єктом дійсності? Дослідження засвідчили, що розкривається трохи більше 20% брехні, і як це не дивно, людям від цього тільки добре – в одного, хто не роздумуючи каже правду, життя як правило, складне, бо спільнота свідомо намагається його витіснити зі свого оточення [3, с. 834].

Обман – це напівправа, що провокує розумну людину на помилкові висновки з достовірних фактів; повідомляючи деякі справжні факти, той, хто обманює, навмисно приховує іншу, важливу для розуміння інформацію. Обман, як і брехня, виникає тоді, коли стикаються інтереси і моральні норми коли, ускладнюється або стає неможливе досягнення бажаного результату іншим шляхом. Головне, що ріднить обман із брехнею, – це усвідомлене прагнення брехуна спотворити істину.

Неправда – це висловлювання, яке ґрунтується на щирому неповному знанні людини яка говорить про неповне знання предмета, про який йдеться. Неправда, як і обман, базується на неповноті інформації, але, на відміну від обману, людина не приховує відомої інформації і не

переслідує інших цілей, окрім передачі повідомлення, що містить неповну (або перекручену) інформацію [6, с. 42].

Значимо, що брехня багатогранна. Так, крім відмінностей між самоорієнтованої брехнею і неправдою, орієнтованою на інших, зазвичай є різниця між явною (відвертою, грубою) брехнею, перебільшенням і тонкою брехнею. Також вчені виділяють імпліцитні (в суспільній свідомості) види брехні: містифікація, фальсифікація, симуляція, самозванство, плагіат і заміна понять, дитяча та непокрита брехня, недоговорка, казки для дітей і міфи, біла брехня, брехня на благо (за ради чогось брехня) або на спасіння і брехню під присягою, клятвopушення і наклеп, самообмовка, блеф, введення в оману, підтосування фактів, перебільшення і применшення, жартівлива брехня і контекстна брехня, брехня за двозначності інформації та мимовільна брехня, а також патологічна брехня.

Психологи вважають, що брехуни діляться на дві категорії: ті, які брешуть за потреби, і брехуни від природи. Останні – невинуваті – розповідають казки одну за одною, самі вірять у світ своїх фантазій, брешуть без жодної потреби (феномен барона Мюнхгаузена). Вони екстраверти, зазвичай вельми веселі люди. Інтраверти брешуть набагато рідше. Тільки тоді, коли є необхідність [1, с. 87].

Розрізняють такі форми брехні.

Замовчування чи приховування реальної інформації. Наприклад, коли лікар не повідомляє пацієнтові, що той смертельно хворий, чи чоловік не вважає за потрібне говорити своїй дружині, що обідню перерву проведе у квартирі її подруги. Як правило, висвітлюють тільки п'яту частину інформації. Такий метод замовчування прийнято називати «частковим просвітленням чи вибірковою подачею матеріалу». Свідченням такої ситуації можна навести такий випадок: виробник соку пише на упаковках свого товару «100% натуральний апельсиновий сік». Звісно, покупець розуміє це як констатацію того, що це чистий сік, не розбавлений водою. Проте виробник передбачає, що це тільки апельсиновий сік, а не суміш різних соків, але подає цю інформацію так, щоб це було йому на користь. І вже на зворотній стороні упаковки дрібним шрифтом додає «відновлено з концентрованого соку» [1, с. 221].

Спотворення реальної інформації, за словами І. Вагіна, – це те, що ми звикли називати брехнею. Коли нам замість реальної інформації передають оманливу, видаючи її за правду, тим самим, вводять нас в оману. Цю брехню ми простежуємо щодня, і саме ця брехня найбільш небезпечна і найбільш невинуватна [1, с. 65].

Повідомлення правди як обману. Людина каже правду, а співрозмовнику видається, що бреше, і щира інформація не приймається.

Пол Екман наводить такий приклад. Дружина теревенила з коханцем і тут несподівано входить чоловік. Дружина кидає трубку і червоніє. «З ким ти говорила?» – Дружина зображає в очах милу усмішку у відповідь. «З коханцем, з ким-таки ще?».

Усі посміялися, і правда залишилася прихованою. У чоловіка не виникло підозри, хоча дружина насправді розмовляла із коханцем.

Особлива брехня. Найчастіше людина, яка бреше, не вважає себе брехуном, оскільки сама вірить у те, що говорить, а ознаки брехні тут абсолютно не виражені. Вона робить це підсвідомо, не усвідомлюючи, навіщо й чому. Зазвичай таким чином брешуть майже всі, але ця брехня, яка є важливою – вона потрібна. Вона спрямована на те, щоб вразити інших. Це перебільшення реальних фактів, реальних історій, що відбулися з іншими людьми упродовж їхньої життєдіяльності тощо. Видати такого брехуна часто може те, що він колись забуде те, що говорив з цього приводу, і розпочне суперечити собі.

І. Вагін радить: «якщо ви розумієте, що ця брехня переходить будь-які межі, годі висловлювати своє крайнє невдоволення. Повірте людині, навіть якщо знаєте точно, що бреше. Це зазвичай відбувається від невпевненості у собі й центрального комплексу неповноцінності. Цю людину не переробити, просто зробіть для себе висновки» [1, с. 97]. Якщо ви невпевнені у тому, чи обманює вас людина, чи ні, то поцікавтеся певними дрібницями або уточніть щось щодо сказаного. Тоді вона зрозуміє, що сказане не є правдою, і почне брехати усвідомлено, у такому випадку звинуватити її буде простіше.

Останнім часом у гуманітарних науках спостерігається лавиноподібне наростання інтересу до проблем розуміння сутності правди та її психологічних антиподів – брехні, обману і неправди. Причини актуальності цих проблем очевидні: широке поширення зазначених комунікативних феноменів визначає їх соціальну значущість і диктує нагальну потребу в їх вивченні. Всього кілька років тому аналіз причин брехливості дітей і дорослих здійснювали в основному педагоги та юристи, а чесність була предметом дослідження спеціалістів із психології особистості. Сьогодні, у зв'язку із зміною соціальної обстановки в країні, зазначені питання цікавлять учених найрізноманітніших спеціальностей – соціології, філософів, фахівців з маркетингу і т. д. [1].

Висновки. Учені дають поняттю «брехня» різні визначення. Відповідно виділяють і описують різні види брехні, їх основні ознаки, розвиток в онтогенезі, визначають основні чинники, що впливають на ставлення людини до брехні, розкривають її механізми. Проблему брехні трактують з погляду різноманітних галузей психо-

логії. Розглядають брехню в межах загальної психології як феномен людської поведінки, яка має свої психофізіологічні механізми; у межах вікової психології, простежуючи джерела та розвиток брехні в онтогенезі; у межах педагогічної психології, вивчаючи брехню як продукт виховання, – з одного боку, які чинники впливають на виховання, – з іншого.

Проаналізувавши психологічні аспекти категорії брехні у літературних джерелах вітчизняних і зарубіжних учених, можна сказати, що питання про брехню і правду має вічне значення для людини. При цьому, як прийнято вважати, брехня і обман – це феномени, які притаманні лише людському суспільству. Брехня – суперечливий, багатоплановий, вкрай заплутаний психологічний феномен, що вимагає глибокого, детального вивчення.

Перспективою досліджень є аналіз філософсько-психологічного вивчення особливостей оцінки брехливих учинків. Заслуговує уваги вивчення структури брехливості у статеві-віковому аспекті, залежно від природних схильностей, а також у відхиленнях психологічного розвитку.

1. Вагин И. Психология выживания у России / И. Вагин. – М.: АСТ, Астрель, 2004. – 352 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

3. Грачов Р. Манипулирование личностью: организация, средства и технологии / Р. Грачов, I. Мельник. – М.: Эксмо, 2003. – 234 с.

4. Дюпра Ж. Лож / Ж. Дюпра. – Саратов: Издво СГУ, 2008. – 296 с.

5. Зеньковський В. В. Психология детства / В. В. Зеньковський. – М.: Academia, 1996. – 346 с.

6. Знаков В. В. Психология понимания правды / В. В. Знаков. – СПб.: Питер, 1999. – 249 с.

7. Знаков В. В. Неправда, ложь и обман как проблемы психологии понимания / В. В. Знаков // Вопросы психологии. – 1993. – № 2. – С. 9–16.

8. Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.

9. Поварнин С. И. Искусство спора / С. И. Поварнин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evolkov.net/>

10. Аквинский Ф. Сочинения / Фома Аквинский. – М.: Bibliotheca Scholastica, 2011. – 264 с.

11. Шопенгауэр А. И. Полное собрание произведений. – Т. 4. / А. И. Шопенгауэр. – М.: Типография Вильдэ, 1910. – 397 с.

Майорчак Н. М. Психологические аспекты категории лжи в работах отечественных и зарубежных учёных.

В статье осуществлен теоретический анализ категории лжи в работах отечественных и зарубежных учёных. Раскрыт исторический аспект изучения проблемы искренности человеческого поведения через призму теоретического поиска. Автор предоставляет подробную характеристику основных причин возникновения лжи и ее применения в жизни, а также психологический анализ основных форм лжи.

Ключевые слова: *ложь, обман, заблуждение, лживость, формы лжи, истина.*

Mayorchak N. M. Psychological aspects of lie category in the work of home and foreign scientists

The article presents the theoretical analysis of the lie category in the work of home and foreign scientists. The historical aspect of studying the problem of human behavior sincerity in the light of theoretical search is disclosed. The detailed description of the major causes of lie and its application in life as well as the psychological analysis of the main lie forms are presented.

Key words: *lie, deception, delusion, deceit, lie forms, truth, verity.*

УДК 159.9

Н. І. Мачинська, О. Ю. Завойська

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Розкриваються психологічні механізми вчинення злочину на основі аналізу понять «мотив» і «мотивація», «предмет і сліди злочинної діяльності»; розглядаються типології злочинців і психотипи особистості як психологічні фактори впливу на особу у механізмі злочину.

Ключові слова: *механізм учинення злочину, мотив і мотивація, типології злочинців, психотипи особистості.*

Постановка проблеми. Процес становлення та розвитку суспільних відносин нерозривно пов'язаний зі зміцненням законності та цілеспрямованою боротьбою з негативним соціальним явищем – злочинністю, що посягає на правопорядок, життя, здоров'я, свободу та гідність громадян, гальмує повноцінний розвиток України як суверенної, демократичної, соціальної та правової держави, яка має забезпечити всебічну охорону прав і свобод людини та громадянина.